

Reményi Péter¹

ÁLLAMÉPÍTÉS ÉS NEMZETÉPÍTÉS KOSZOVÓBAN²

BEVEZETÉS

Európa legfiatalabb állama a Jugoszlávia felbomlását követő államosodási folyamat eddigi utolsó „szülötte”, Koszovó. A függetlenség kikiáltása előtt (2008) soha államisággal nem rendelkező területnek a társadalmi-gazdasági elmaradottság leküzdésén és a nemzetközi elismertség kiharcolásán túl két egyenként is jelentős feladattal is meg kellett küzdenie. Létre kellett hoznia egy funkcionáló territorialis entitást, egy államot, valamint meg kellett teremtenie egy ehhez az államhoz lojális társadalmi csoportot, a koszovói nemzetet.

Az államépítés Koszovó esetében nagyrészt külső segítséggel zajlott és zajlik, mind a Szerbiától való elszakadás, mind az államiság intézményrendszerének kialakítása nemzetközi szerepvállalással megy végbe. Ezzel szemben a nemzetépítés döntően „hazai” projekt, melyben a homogén nemzetállam megteremtése a fő cél.

Munkánkban arra keressük a választ, hogy ez a két, alapesetben egymással összekapcsolódó, egymást sokszor erősítő, helyenként és korszakonként egymástól el sem választható folyamat, hogyan viszonyul egymáshoz a 21. század Koszovójában. Hipotézisünk szerint a nemzetközi segítséggel zajló és a liberális demokráciák alapértékeit szem előtt tartó államépítés és a szélsőségesen nacionalista, kirekesztő, diszkriminatív és homogenizáló nemzetépítés mindennapi konfliktusban áll egymással.

ÁLLAMÉPÍTÉS ÉS NEMZETÉPÍTÉS

A két fogalom szoros kapcsolatáról és a köztük fennálló különbségekről többen írtak már. Ehelyütt nem kívánok elméleti kérdések megválaszolásával foglalkozni, de feltétlenül szükségesnek tartom tisztázni, hogy mit értek államépítés és mit nemzetépítés alatt.

A nemzetközi szakirodalomban egyértelműen, de napjainkra már a hazai tudományosságban is, két alapvetően elkülöníthető irányvonal alakult ki a kérdéssel kapcsolatban. Az elterjedtebb felfogás az államépítést és a nemzetépítést vagy nem választja el egymástól egyértelműen (Fukuyama 2005), vagy az egyiket (nemzetépítés) a másik (államépítés) részének tekinti (Nagy 2010). Érzékelhető itt egyfajta fogalmi zavar, illetve pontatlanság is, mely elsősorban a nyugati, azon belül is az angolszász állam (state) és nemzet (nation) fogalmak használatával, egymással történő helyettesítésével kapcsolatos. Az amerikai terminológiában a nemzet és az állam között lényegesen kisebb jelentésbeli különbség figyelhető meg, mint pl. a magyarban. Erősíti ennek az irányvonalnak a jelentőségét a jelenleg még „egyeduralkodó” vesztfáliai típusú állam is, mely genezisének tekintve nemzetállam, azaz a nemzet és az állam egymást kölcsönösen feltételező fogalmak, így az egyik „építése” a másik „építését” is jelenti. (Rada 2006)

Ezzel szemben áll azon kutatók felfogása, akik az államépítést és a nemzetépítést egymással összefüggő, szoros kölcsönhatásban lévő, de alapvetően megkülönböztetendő folyamatokként definiálják (Linz 1993, Rada 2006). Gondolatmenetük alapja az, hogy az állam és a nemzet egymástól elkülöníthető kategóriák, más tulajdonságokkal bírnak, építésükhöz más eszközök szükségesek. Míg az állam egy területi entitás, materiális keretekkel, intézményekkel, funkciókkal, melyek fejlesztése költséges, de alapvetően egyszerű folyamat, bejáratott mintákkal, felhalmozott tapasztalatokkal, addig a nemzet egy elképzelt közösség, emberek valamilyen értékek mentén szerveződő csoportja, melynek konstruálása hosszadalmas, konfliktusos és nem előre kalkulálható folyamat. (Rada 2006) Az előbbi

¹ Reményi Péter: Pécsi Tudományegyetem, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék,
E-mail: remko@gamma.ttk.pte.hu

² A kutatást az OTKA 75624 számú pályázata támogatta.

eredménye egy hatékonyan működő territoriális állam, a másodiké pedig egy erős identitású, az államhoz lojális nemzet.

Magunk részéről ez utóbbival értünk egyet, hangsúlyozva, hogy bizonyos megközelítésekben, egyes célok elérésében (pl. békefenntartás) feleslegesen bonyolíthatja a hatékony fellépést a nemzet- és államépítés szétválasztása. Továbbá úgy véljük, hogy érdemes a két folyamatot aszerint is elválasztani, hogy a 21. század államépítési vállalkozásai döntően külső beavatkozások eredményei, melyek célrendszerébe nem illeszkedik a szűk értelemben vett nemzetépítés, pusztán egy olyan társadalmi konszenzus kialakítása és fenntartása, mely nem veszélyezteti az államépítés sikerét (lásd boszniai rendezés vagy a koszovói status quo). Ezzel szemben a nemzetépítés alapvetően belső, hazai projekt, melynek célja az államhoz lojális lakosság, a nemzet kialakítása, adott esetben bármilyen eszközzel. Ez pedig más és több, mint a nemzetközi államépítés keretében elérni kívánt társadalmi konszenzus. Sokszor jár együtt diszkriminációval, etnikai tisztogatással, homogenizációval stb.

ÁLLAMÉPÍTÉS KOSZOVÓBAN

Koszovó függetlenségének 2008-as kikiáltása és részleges nemzetközi elismerése egy olyan államot hozott létre, mely korábban nem létezett. Az államiságnak nincs előzménye, történelme során minden esetben valamely nagyobb területi egység részeként létezett. Az államisághoz legközelebb Jugoszláviában jutott, mely autonóm tartományt alakított ki területén és kijelölte jelenlegi határvonalait. Ezekből az is következik, hogy az államépítés során nem újjá-, hanem felépíteni kellett az állam építményét.

A modernkori Koszovó állammá válása Jugoszlávia utolsó kríziséhez és az ezt követő felbomláshoz kapcsolódik. A szintetikus államot (Erdősi 2005) feszítő belső konfliktusok először ebben a tartományban bukkantak felszínre a 80-as években, elindítva ezzel a délszláv állam évtizedeken át tartó agóniáját. A tartomány abszolút többségét alkotó albán lakosság tagköztársasági jogot akart kiharcolni Koszovónak, melyet a szerb vezetés nem volt hajlandó tolerálni. A megszorodó etnikumközi konfliktusok és a menetrendszerű tüntetések következtében a szerb vezetés fokozott állami ellenőrzést és repressziót alkalmazott a tartományban, mely egyértelműen etnikailag diszkriminatív volt. Az események, illetve azok szerbiai kezelése repítette a politika csúcsára Slobodan Milosevic-et.

A 90-es évek első fele Koszovóban békés ellenállással telt, melyet az albánok által a Balkán Gandhijának nevezett Ibrahim Rugova vezetett. Kiepültek az albántalanított és az albánoktól elzárt intézmények földalatti párhuzamai (iskolák, hivatalok, egészségügyi intézmények stb.), melyet a szerb vezetés türt, hiszen nem volt érdeke újabb frontot nyitnia. Ebben az időben ugyanis már zajlottak az északnyugati tagköztársaságok szecessziós háború, melyek a szerb erőforrásokat lekötötték. (Juhász 1997)

A koszovói várakozásokkal ellentétben az 1995-ös daytoni rendezésből Koszovó kimaradt, mely radikalizálta a helyi politikát. A rugova-párti békés ellenállás teret vesztett, az erőszaktól sem visszariadó UCK (Koszovói Felszabadítási Hadsereg) pedig megerősödött (Juhász et al. 2000). Ehhez hozzájárultak az albániai zűrzavaros helyzet során Koszovóba került fegyverek is, valamint a nyugat ambivalens viszonya az UCK-hoz (terrorista-szervezet vagy felszabadító hadsereg).

1996-tól egyre szaporodtak az UCK által a szerb hatóságok és lakosság ellen terrorista eszközökkel elkövetett akciók, melyekre 1998-tól egy aránytalanul kemény válaszcsepás érkezett a szerb fél részéről. A kibontakozó humanitárius katasztrófa a nyugati hatalmakat beavatkozásra sarkallta, mely 1999-ben egy ENSZ felhatalmazás nélküli NATO-bombázásban csúcsondott ki. A beavatkozás közvetlen előzménye a szerbek által el nem fogadott ultimátum (Rambouillet) volt, mely szuverenitásuk egy részének korlátozását is magában foglalta.

A bombázás következtében a szerb fegyveres alakulatok elhagyták Koszovót a nemzetközi erők (KFOR) pedig bevonultak és létrejött az UNMIK elnevezésű ENSZ zászló alatt működő nemzetközi civil igazgatási struktúra. A fő cél a béke fenntartása, a civil adminisztráció működtetése, a minimális társadalmi konszenzus megteremtése amíg a végleges rendezés feltételei létre nem jönnek. 2001-ben megindult az önkormányzatiság kiépítése, választásokat tartottak, létrejött a koszovói kormány. A 2004-es zavargásokat követően 2006-ban indultak meg a Martti Ahtisaari által vezetett tárgyalások, de nem sikerült áttörést elérni Koszovó jövőjével kapcsolatban. Végül 2008-ban az egyoldalúan kikiáltott és az ENSZ tagállamok egy része által elismert függetlenség zárja le az államépítés intenzív szakaszát. Ezzel párhuzamosan az UNMIK feladatait részben a koszovói államigazgatás, részben a nemzetközi EULEX vette át, a folyamatok, illetve maga az államépítés azonban továbbra is nemzetközi ellenőrzés alatt maradt, mégpedig az Ahtisaari-terv ajánlásai alapján. A tervek szerint 2012 szeptemberétől ez a szoros nemzetközi felügyelet is megszűnik.

A koszovói államépítés legfőbb kudarca a Szerbiával szomszédos északi területek szerb többségű opstináinak a különállása és de facto Belgrádtól való függése. Ezen terület fölött a pristinai kormány fennhatósága gyakorlatilag csak papíron létezik, ezzel párhuzamosan Belgrád fenntartások nélkül támogatja az itteni szerbek törekvéseit. Általánosságban is igaz, hogy a koszovói államépítés sikere legnagyobb mértékben Belgrádtól függ.

A fentiekből is jól látszik, hogy az államépítés folyamatának főbb lépései (béketeremtés, békefenntartás, demokratizálás, intézményépítés) nemzetközi, azaz külső segítséggel zajlottak/zajlanak Koszovóban (és a legnagyobb ellenállás is külső: Belgrád). Mindehhez járul még, hogy az újjáépítés, a kapacitásépítés és a különböző szociális, oktatási, egészségügyi stb. fejlesztések is nagy részben külső donorok segítségével valósulnak meg. Az Euronews információi szerint 2008 és 2010 között 4 Md USD segély érkezett az országba a Belgrádból a szerbek támogatására felhasznált összegekről becslésekkel sem rendelkezünk.

KOSZOVÓ ETNIKAI STRUKTÚRÁJA

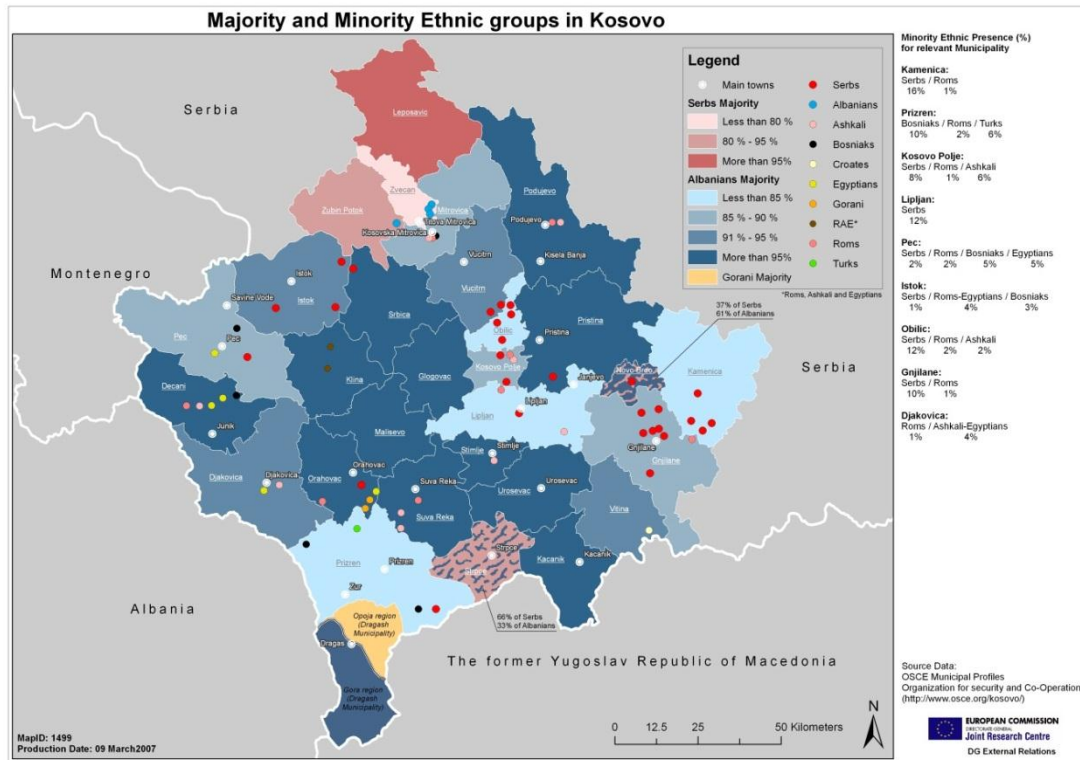
Koszovó etnikai struktúrája régóta a viták kereszttüzében áll. Nem elsősorban a tényleges arányokat vitatják a felek (bár az utolsó mindenki által elismert népszámlálás 1981-ből való), hanem azt, hogy milyen történeti demográfiai folyamatok vezettek a jelenlegi helyzet kialakulásáig. Ahogy Európának ebben a szegletében (is) lenni szokott, nagy jelentőséggel bír a felek számára, hogy „ki volt itt előbb”, amit számos más mellett, az épített környezet is reprezentál.

A történelem folyamán többször is változott a térség domináns etnikuma, melyben a mai állapotokat eredményező változások az Oszmán Birodalom jelenlétével indultak meg. A keresztény szerbség térvesztése és az iszlám hitre áttérő albánság térnyerése ekkor indul meg. A folyamat nem lineáris és nem egyenletes, de trendszerűen egyértelmű. A szerb uralom alá kerülő Koszovó területén már albán többség figyelhető meg (Malcolm 1999), mely napjainkig megmaradt, sőt, aránya folyamatosan növekszik.

Az etnikai tartalmú viták másik nagy csoportját a közelmúlt rapid átalakulási folyamatai jelentik. Ez egyrészt magában foglalja a szerb hatóságok „tisztogató akcióit”, valamint az ezt követő albán hatalomátvételt kísérő atrocitásokat, illetve az ezektől való félelem következtében elmenekült lakosok eseteit. Az etnikai viszonyok minden áron történő megváltoztatása részét képezi a koszovói (csakúgy, mint az összes többi közelmúltbeli nyugat-balkáni) nemzetépítési folyamatnak.

Az erőszakos etnikai átalakulás következtében a kérdéskör harmadik nagy halmazát a helyi kisebbségi-többségi viszonyok problémái jelentik. Azaz a szubnacionális szintek (opstinák és települések) szintjén megfigyelhető etnikai viszonyoknak a magasabb területi szintek etnikai arányaihoz való viszonyulása napjaink Koszovójának az élhetőség és a társadalmi integráció szempontjából egy nagyon fontos kérdése. Mindez a közigazgatás felépítését és működtetését

is érinti, 2009-10 folyamán több olyan opstinát hoztak létre (nemzetközi nyomásra, sokszor az albán ellenállás dacára), mely szerb többséggel rendelkezik, annak érdekében, hogy a szerbség legalább az önkormányzatiság szintjén önállóan intézhesse ügyeit (gyakorlatilag „etnikai gerrymandering”-ről van szó).

1. ábra: Koszovó etnikai összetétele az EBESZ becslései alapján forrás: <http://www.osce.org/kosovo/>

Napjaink Koszovójában az 1,8 milliós lakosság döntő része az albán nemzethez tartozik. Hivatalos adatok hiányában arányukat 90% körülire becsülhetjük (CIA World Factbook). Az 1. ábrán jól látszik, hogy Koszovó északi részén három és délen egy opstinában élnek többségi helyzetben, valamint jelentős számú kisebbséget alkotnak az ország keleti felén (itt jött létre az a további négy szerb többségű mini-opstina, melyek egyértelműen az etnikumok elkülönítését és a szerb lokális önrendelkezés megvalósítását célozzák). Számos más kisebbség is él szétszórva Koszovóban (romák, bosnyákok, montenegróiak...) helyi többséget azonban csak a gorániak és a törökök (szintén egy új opstinában) alkotnak Koszovó délnyugati részén. A becslések szerint többségi környezetben az Ibar folyótól északra a szerbek közel fele él, míg kisebbségi pozícióban, a folyótól délre a másik fele (ICG 2012).

A jelenlegi etnikai struktúrák kialakulása egy évtizedek óta zajló folyamat eredményei. Az albánság magasabb természetes szaporodási mutatói, valamint a szerbek Koszovóból való folyamatos kivándorlása együttesen járultak hozzá, hogy a 20. század második felében évről évre nőtt az albán lakosság aránya (Végh 2012). Ezt a folyamatot tetézték be a 90-es évek utolsó és a 2000-es évek első évtizedének gyors etnikai átalakulásai. Ezek során a térségben szisztematikus etnikai homogenizáció zajlott le, mely kisebb intenzitással napjainkban is megfigyelhető. Számításaink szerint a Koszovó etnikai diverzitási indexe az 1991-es népszámlálás és az 1999-es EBESZ becslés között eltelt időszakban 13 százalékpontot csökkent (Reményi 2009), mely masszív etnikai homogenizációt jelent. Ahogy az az etnikai átalakulás által érintett egykori jugoszláv területek többségénél jellemző, opstinai szinten a

homogenizáció aránya még nagyobb lehet, Kosovo Polje vagy Zubin Potok ilyen értéke 40 százalékpont feletti (Reményi 2009).

A NEMZETÉPÍTÉS ESZKÖZEI ÉS FOLYAMATA

A koszovói nemzetépítés folyamatában számos eszköz felhasználásra kerül. Már a konfliktus során alkalmazták a nemzetépítés drasztikus, erőszakos eszközeit (Rada 2006), az etnikai tisztogatást és mindenfajta etnikai alapú erőszakos diszkriminációt. Mint az előző fejezetekben utaltunk rá, 1996-ot követően az etnikumközi feszültségek felerősödtek a tartományban. Mind az UCK tevékenysége, mind az ellene fellépő szerb fegyveres erők válasza etnikailag determinált volt, azaz a szecesszióért, illetve ennek megakadályozásáért tett erőfeszítések egyben etnikai tisztogatást is jelentettek, a két cél (államépítés-nemzetépítés, illetve ezek akadályozása) összekapcsolódott. A térség etnikai homogenizációja (mind az albán többségű területeken, mind a szerbek irányítása alatt maradókon) plasztikusan bizonyítja mindezt.

A lakosság összetételének erőszakos megváltoztatásának eszközei között szerepel az épített környezet drasztikus átalakítása is, mely a külső szemlélő számára is nyilvánvalóvá teszi a változásokat. Egymás szent helyeinek, templomainak, temetőinek lerombolása, feldúlása hozzátartozik a nyugat-balkáni átalakulásokhoz és Koszovóban is tömeges.

A nemzetközi beavatkozást követő időszakban az etnikumközi erőszakos cselekmények száma visszaesett, a tömeges fegyveres erőszak megszűnt. Az etnikai alapú diszkrimináció azonban nem tűnt el Koszovóból. Ezek legfőbb eszközei az intézményrendszerek, melyek etnikai/nyelvi alapon tesznek különbséget az állampolgárok között. Ilyen például az igazságszolgáltatás, ahol elvileg biztosítani kellene a szerb nyelv használatát minden ügyintézési szakaszban, ez azonban a gyakorlatban nem valósul meg (ICG 2012). Vagy azért mert az albán szereplő nem hajlandó a szerb nyelvet használni, vagy fordítót alkalmazni, vagy azért mert a szerb szereplő nem hajlandó a koszovói albán államigazgatásban szerepet vállalni. A szerb nyelv használata a közigazgatásban általánosan is problémás. (ICG 2011)

Hosszú távon legjelentősebb hatása ugyanakkor az oktatási intézményeknek van (M. Császár 2011), melyek keretei között a koszovói állampolgárok etnikai hovatartozásuk alapján más-más tanterv alapján, más-más nyelven tanulnak (OSCE 2009). Más történelemszemlélet, más földrajzi ismeret, más topográfiai névanyag kerül átadásra, azaz nem egyszerűen más a nyelv, hanem ugyanazt a helyet más néven is ismerik (Metohija kontra Dukagjin), ugyanarról a történelmi eseményről, vagy személyről mást tanulnak (pl. Rigómezei csata). Ez az államon belüli kohéziót, illetve annak maradványát, alapjaiban ássa alá, a centrifugális erőket (Hartshorne 1950, Pap 2001, Reményi 2012) nagymértékben növeli, hiszen lassan felnő egy generáció, ahol az albán és a szerb közösség kölcsönösen nem beszéli egymás nyelvét és nem is azonos néven ismeri a különböző jelenségeket, helyeket, nem ugyanazt gondolja bizonyos eseményekről, így párhuzamos ikonográfiák élnek Koszovóban

A nemzetépítés a központi államigazgatás és a helyi önkormányzatok szintjén is tetten érhető. Például a nyugdíjak folyósításában is megfigyelhető az etnikai alapú diszkrimináció albán részről, a szerbek által többségben lakott északi területeken viszont a belgrádi párhuzamos finanszírozások és központi dotációk (pl. a benzin fogyasztói árának támogatása) jelentenek külső állami beavatkozást. A közterületek nevének etnikai kötődést jelző megváltoztatása szintén a mindennapok állami irányítású nemzetépítésének részét képezi.

Mind a szerb, mind az albán oldalon kiépültek, illetve kiépülőben vannak azok a (sokszor informális) rendszerek, melyek az állam etnokratikus berendezkedését erősítik (bővebben az etnokratikus rezsimekről lásd: Yiftachel és Ghanem 2004, a boszniairól: Reményi 2011). Ilyenek az etnikai alapú politizálás (rendkívül alacsony az államigazgatásban dolgozó szerbek aránya), az igazságszolgáltatás (hiányoznak szerbül beszélő bírák, ügyészek), az állami vállalatok, tisztviselői helyek betöltésének etnikai meghatározottságai (kevesebb, mint 1% a

szerbek aránya az állami vállalatokban), az ingatlan tulajdonlás „íratlan” szabályai és a mindezeket támogató és tűrő helyi politikai vezetés. Lassan, illetve bizonyos esetekben sehogy sem halad az ingatlanok visszajuttatása az eredeti tulajdonosoknak, nem jöhet létre független szerb tévéadó, de az etnikai alapú területi közigazgatás párhuzamosan a széles opstinai jogkörökkel szintén a helyi etnikratikus megoldások irányába mutat. Ugyanakkor az albánokkal együttműködő szerb politikusok állandó veszélynek vannak kitéve saját nemzetársaik részéről, akik árulónak, de minimum opportunistának tartják őket. (ICG 2012)

A fentiekben érintett identitásképző épületek lerombolásával párhuzamosan a koszovói tájkép elengedhetetlen tartozékaivá váltak a „függetlenségi háború”, a hősi halált halt UCK katonák, illetve civilek emlékművei. Szerb oldalon ugyanezen időszak szerb halottai, mint az albán terrorizmus áldozatai kapnak emlékművet. Az új identitásképző objektumok mellett a leromboltak külföldi segítséggel történő újjáépítése és a kisebbségi környezetben lévők huszonnegy órás rendőri védelme is a koszovói mindennapok részei.

Az etnikumközi együttélést mindezek mellett talán legnagyobb mértékben a banális, hétköznapi nacionalizmusok és diszkrimináció terhelik meg. Az írott és elektronikus média, a falfirkák, a más közösség nyelvén írt településnevek átfirkálása, a sokszor kívülről importált szélsőséges szervezetek és ideológiák minden nap hirdetik a közösségek szembenállását, mindenek előtt a szállásterületek határán (pl.: Mitrovica). Ezen térségekben a helyi szereplők elmondása alapján nincs, vagy csak minimális az átjárás a két közösség között, aki megteszi – bármely irányban – a fizikai biztonságát kockáztatja.

A fentiek vázlatos képet nyújtanak az albán és a szerb nemzet közti választóvonal erősödéséről/erősítéséről, a kölcsönösen kirekesztő nacionalizmusokról. A koszovói albánok esetében azonban meg kell említenünk egy másik relációt is, az albán-albán viszonyrendszert. A közel egy évszázadon keresztül külön államban fejlődő albánság esetében kétségtelenül megindultak a sajátos helyi, regionális identitásokon alapuló önálló nemzetek kialakulása irányába mutató folyamatok. Nem kevés különbség figyelhető meg koszovói és albániai albán között napjainkban sem, akár a nyelv, akár a valláshoz való viszony, akár a társadalmi szabályok területén. A két állam elitjei számára a politikai unió jelenleg nem opció, ugyanakkor figyelemreméltó, hogy a nemzeti jelképek használatánál Koszovóban is az Albánia nemzeti jelképének számító sas és a vörös-fekete albán zászló dominál. Hosszú távon (30 év) azonban nem igazán látjuk alternatíváját az albán nemzet integrációjának. Sokkal inkább kérdéses ennek mikéntje (lesz-e állami egyesülés, vagy megmarad két, fokozatosan integrálódó államnak), mint az, hogy bekövetkezik-e valaha.

KONKLÚZIÓK

Koszovóban párhuzamosan zajlik a nemzetközi irányítású és finanszírozású államépítés és a döntően hazai forrásokból megvalósított nemzetépítés. A két folyamat az állam- és nemzetépítés nemzetközi irodalmában szorosán összekapcsolódó folyamat, ha nem éppen szinonim kifejezés. Koszovóban azonban a szélsőségesen nacionalizált és diszkriminatív nemzetépítés a liberális elveken alapuló államépítés sikerét veszélyeztető „projekt”, az államépítők jelentős erőforrásait köti le a nemzetépítők túlkapasainak az ellensúlyozása.

Jól jellemzi a helyzetet, hogy az Ahtisaari-terven alapuló, a nemzetközi közösség által erőltetett decentralizáció – melynek keretei között létrejöttek az új szerb többségű opstinák – félelmeket keltenek az albánokban, abban a szerb különállás újabb lehetőségeit látják (az albán nemzetépítést veszélyezteteti). A nemzetközi felügyelet csökkenése viszont a szerbekben ébreszt félelmet, az ellenük irányuló albán intézkedések lehetőségét látják benne, kivételezett helyzetük megszűnésétől tartanak (a liberális, multikulturális államépítés kudarca). (ICG 2012)

A jelenlegi folyamatok fennmaradása esetén homogén nemzetállam megvalósulása körvonalazódik Koszovóban, mely esetben nehezen lesz kezelhető a nemzetközi közösség közreműködése az etnikai homogenizációban. Másrészt viszont nem látszanak azok a politikai kompromisszumok amelyek mentén a probléma úgy lenne megoldható, hogy az ne járjon de facto területi változásokkal. Jelenleg tehát vagy a nemzetépítés vagy a liberális értékek mentén történő államépítés fog kudarcot vallani.

IRODALOM

- ERDŐSI F. 2005. A Balkán közlekedése. Balkán Füzetek 3. Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, PTE, Pécs, 124. p
- FUKUYAMA, F. 2005. Államépítés. Századvég, Budapest, 197 p.
- HARTSHORNE, R. 1950 The functional approach in political geography. *Annals of the Association of American Geographers*, vol. 40., no. 2. pp. 95–130.
- INTERNATIONAL CRISIS GROUP (ICG) 2012. Setting Kosovo Free: Remaining Challenges. Europe Report No. 218. 30 p.
- JUHÁSZ J. 1997. A délszláv háborúk. Napvilág Kiadó, Budapest, 157 p.
- JUHÁSZ J., MAGYAR I., TÁLAS P., VALKI L., 2000. Koszovó. Egy válság anatómiája. Budapest, Osiris, 392 p.
- LINZ, JJ. 1993. State Building and Nation Building. *European Review*, Vol. 1., No. 4., pp. 355–369
- MALCOLM, N. 1999. Kosovo: A short history. New York, 492 p.
- M. CSÁSZÁR, ZS. 2011. The Western Balkans – Education Systems, with Special Respect to Minority Education. in Kobolka I.–Pap N. (eds.) *European Perspective and Tradition - Western Balkans*. Budapest, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Hungary, pp. 231-278
- NAGY K. 2010. Államépítés a XXI. században. – *Európai Tükör* 15. évf. 1. sz. pp. 74–85.
- OSCE MISSION IN KOSOVO 2009. Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational systems. Department of Human Rights and Communities. hely nélkül
- PAP N. 2001. Törésvonalak Dél-Európában. Pécs, PTK TTK FI Kelet-Mediterrán és Balkán Tanulmányok Központja, pp. 80–83.
- RADA P. 2006. A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. *Külügyi Szemle* 3-4. sz. pp. 234–263.
- REMÉNYI P. 2009. Etnikai homogenizáció a volt Jugoszláviában. *Balkán Füzetek Különszám* I. pp. 122–129.
- REMÉNYI P. 2011. An Emerging Border of an Emerging State? The Case of the IEBL and the Republika Srpska of Bosnia-Herzegovina. *Eurolimes*, vol 11. spring pp. 129-141
- REMÉNYI P. 2012. The statehood of Bosnia-Herzegovina according to the Hartshorne model. *Revista de Historia Actual Online* 27: pp. 129-140.
- VÉGH A. 2012. Minorities, mother countries, majority on the western Balkans *Revista de Historia Actual Online* 27: pp. 83-101.
- YIFTACHEL, O., GHANEM A. 2004. Understanding ‘ethnocratic’ regimes: the politics of seizing contested territories. *Political Geography*, no. 23 pp. 647-676.

Internetes források

- <http://www.euronews.com/2010/02/17/kosovo-struggles-to-wean-itself-off-foreign-aid/> - letöltve: 2012.08.30.
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/> - letöltve: 2012.08.30.